

*Михайло
Бойченко*

УДК 165.62+167/168

З МАРКСОМ: ЗА МАРКСА І ПРОТИ МАРКСА

За всю історію розвитку та критики вчення Карла Маркса — як з філософської, так і з політичної, економічної, моральної та інших точок зору — нерідко виявлялося, що чи не найбільше нерозуміння суті цього вчення демонстрували ті, хто щиро прагнув його розвинути, тоді як радикальна критика марксизму кінецькінцем нерідко сприяла виявленню нових його переваг. Все це свідчить, передусім, про глибину і масштаб філософії Маркса, феномен якої стає дедалі величнішим мірою його розгортання в історії людства. Крім того, це свідчить про те, що важить не стільки суб'єктивна настанова розвинути, «підтримати» чи розкритикувати марксизм, скільки академічна сумлінність самих дослідників марксизму, чіткість і ретельність їхнього аналізу вчення Маркса, чесність і послідовність у дотриманні обраної дослідником позиції щодо нього.

Попри всі «ламання списів» довкола теоретичної спадщини Карла Маркса, усі соціальні філософи після Маркса завдячують йому якщо не методологічними настановами, термінологією, ціннісними афіліаціями та загальним соціально-критичним налаштуванням, то в усякому разі суспільною запитуваністю соціальної філософії, а отже — своїм соціальним статусом. Усе це багато хто із соціальних філософів здобуває відкрито і свідомо — проходячи у своїй філософській освіті етап вивчення і осмислення філософії Маркса та його послідовників, залишаючи для марксизму його законну нішу серед провідних напрямків сучасної соціальної філософії.

© М. БОЙЧЕНКО,
2018

Проте все це багато хто отримує і використовує — причому не завжди свідомо та охоче, — приймаючи на себе роль Едипа-батьковбивці або ж Електри з аналогічним фрейдистським комплексом. На відміну від Кроноса, який «уславився», зжираючи власних дітей (а таких типажів чимало і в історії філософії), Маркс своєю філософією, а точніше, небажанням передавати свої філософські ідеї у власне філософській формі створив сприятливий ґрунт, якщо не сказати здійснив вдалий маркетинговий хід, для просування цих ідей іншими. Намагаючись надати філософії Маркса академічну філософську форму — чи то для її розвитку, чи то для її критики (явної чи прихованої), філософи після Маркса неминуче надавали їй щоразу нову концептуалізацію. Скільки філософів писали, пишуть і писатимуть про Маркса — стільки й буде нових оригінальних версій прочитання його філософії: причому чим талановитішим буде реконструктор — тим цікавішою і несподіванішою, тим актуальнішою і креативнішою буде сама реконструкція, а відповідно й філософія Маркса. Все це зумовлене не лише згаданою вище запрограмованою самим Марксом лакуною філософської системної форми його філософських ідей, але й потужним імпульсом їхнього змісту — смислового та ціннісного, символічного та функційного.

Не можна сказати, що це лише заслуга самого Маркса або ж чисте втілення його волі — філософські ідеї Маркса народжені його соціальним середовищем, його суспільством, нарешті, самим духом його епохи. Однак те, що саме Маркс став їх медіатором і виразником, теж не є випадковим збігом обставин, а зумовлено тим, як наполегливо Маркс спрямовував свій розум і свою волю до визначеної мети, як він усе своє життя підпорядковував випробуванню і доведенню правоти своїх ідей. У цій наполегливості Маркс наче доводив собі та навколишнім головну ідею своєї філософії — *людину створює праця*. Праця як творчість, як справжня влада, як істина, як останнє мірило для всіх людських мрій і звершень. Хоч би як критикували Маркса за комунізм, за легітимацію насильства, за детермінізм, за недооцінку еліт, за переоцінку пролетаріату, за утопізм і багато за що інше (причому критикували переважно справедливо по суті, однак несправедливо за масштабом і за деталізацією, адже Маркс ніколи не мав можливості навіть уявити того, до чого додумалися його політичні та ідеологічні епігони), хоч би як критикували Маркса — але уся ця критика не вартує грана його величного гімну людині праці. Хоча критика ця була переважно справедливою політично, але і в цьому плані — через стимулювання політичної критики марксизм досягав своєї мети: нехай де в чому іншими засобами, але критики Маркса також сприяли реалізації мети марксизму — досягненню більшої соціальної справедливості щодо людини праці. Таким чином, марксизм прямо чи опосередковано зумовив успіх боротьби за соціальну справедливість багатьох протестних соціальних рухів — робітничих, феміністських, екологічних тощо. Чим більш справедливим ставало суспільство, тим більш морально застарілим при цьому ставав класичний марксизм у своїй критиці варварського

капіталізму за його брутальну і неприховану експлуатацію. Тому навіть політично до марксизму можуть бути претензії радше в тих, кому взагалі не бракує почуття гумору мати претензії до історії.

Проте і сама історія не є чимось нескінченно варіативним і безмежно нелінійним — нелінійність історії утворює структури релевантностей, які Луї Альтюсер називав структурною детермінацією. Марксизм визначав не окремі історичні події, а неминучість історичних подій певного типу, так само як і сам він був для свого часу неминучим як соціальний феномен. Маркс не міг не з'явитися — як виконавець певного соціального замовлення, підготовленого усім попереднім перебігом історії. Хоча не можна не враховувати і тої сили та віртуозності виконання цього соціального замовлення, які були пов'язані з феноменом самого Маркса, непересічністю та геніальністю його особистості. З іншого боку, історія не могла бути іншою після Маркса, не могла не відбуватися під впливом його ідей. Якби ми спробували уявити собі історію людства без Маркса за принципом *als ob*, нам довелося би виключати з історії не окремі події, а цілі серії подій, соціальні інститути, соціальні процеси, ідеології, держави — причому багато з них становлять нашу дійсність і сьогодні.

Але запитаймо себе — навіть якщо це було б можливим, чи варто було це вчиняти? Чи не слід нині зробити щось на кшталт консервативної революції проти марксизму (який, до речі, є невіддільною складовою європейської та світової соціальної модернізації)? Чи варто нам вдаватися, всупереч доказам розуму, до волюнтаристської культурної контрреволюції? Якими були б її цінності, протилежні цінностям Маркса? Чи усвідомлюють потенційні «контрреволюціонери», що вони виступатимуть проти ідей і цінностей соціальної емансипації, вільної та творчої праці, загальної соціальної справедливості, тобто нехай і специфічного, але втілення ідеалу «свободи, рівності, братерства»? Це була б, зокрема, багато в чому й (контр)революція проти Просвітництва. Можливо, ця спроба дала б нові аргументи для зміни традиційної оцінки Просвітництва, індустріалізму, політичної боротьби, ідеології тощо. Але поза всякими сумнівами ця спроба завершиться не крахом марксизму, а створенням чергової версії його інтерпретації, тобто оновленням марксизму як філософії.

Одержано / Received 23.03.2018

Бойченко, Михайло — доктор філософських наук, професор кафедри теоретичної і практичної філософії Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, проректор з наукової роботи Київського інституту бізнесу та технологій, завідувач кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін Київського університету права НАН України.

Boichenko, Mykhailo — doctor of sciences in philosophy; professor at the Department of Theoretic and Practical Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv; vice-rector for the scientific work of Kyiv Institute of Business and Technologies; head of the Chair of Philosophy and Social-Humanitarian Sciences of Kyiv University of Law, National Academy of Sciences of Ukraine.
